

УДК 1:340.12+17.025.1+316.334.5

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2025.2.6>**Оксана САРАБУН**кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії,
Львівського національного університету імені Івана Франка

УТИЛІТАРИСТСЬКИЙ, ЛІБЕРАЛІСТСЬКИЙ ТА КОМУНІТАРИСТСЬКИЙ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ЕТИКО-ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ СПРАВЕДЛИВОСТІ

«Справедливість часто вважають найбільшою з доброчесностей і їй дивуються більше, ніж світлу вечірньої і вранішньої зорі. І навіть прислів'я говорить: «У справедливості ж бо уся доброчесність сукупна» [1, с. 193].

«Справедливим є віддавати кожному те, що йому належить...

Тож кому і що слід віддавати, коли ми говоримо про мистецтво справедливості?» [6, с. 12].

У процесі аналізу різних підходів до інтерпретації природи справедливості показано, що з позиції утилітаризму справедливість визначається як максимізація сукупної корисності в суспільстві, де розподіл благ та покарань є справедливим тією мірою, якою він сприяє досягненню цього найбільшого блага для найбільшої кількості людей. У межах ліберального підходу, як правило, акцент є на індивідуальних правах, свободі та рівності всіх людей, де справедливість часто пов'язана із забезпеченням цих прав та свобод. У свою чергу, комунітаризм зосереджує увагу на важливості громади, традицій і соціальних зв'язків. З точки зору комунітаристів, справедливість не може існувати поза контекстом спільноти і вона тісно пов'язана з культурними та історичними особливостями суспільства, з колективними цінностями та спільними практиками.

Міркування про природу справедливості є надзвичайно важливими в контексті російсько-української війни, адже в її поле потрапляють проблеми, пов'язані з:

- відновленням порушеного правового порядку (міжнародного права, територіальної цілісності України та базових людських прав);
- відповідальністю агресора за спричинені руйнування (виплата репарацій, покарання винних у воєнних злочинах, злочинах проти людяності та злочині агресії);
- відповідальністю Росії за геноцидальну політику та насильну зміну української ідентичності;
- здійсненні коригувальної (відплатної) справедливості – після війни постане величезне завдання відновлення країни та справедливого розподілу ресурсів, насамперед, для забезпечення потреб військових та їхніх родин, а також внутрішньо переміщених та постраждалих осіб;
- відновленням гідності і прав, а також повернення додому всіх насильно депортованих російськими окупантами українських громадян та військовополонених;
- реформуванням міжнародного правопорядку, щоб унеможливити уникнення відповідальності агресором у майбутньому та забезпечити надійні гарантії безпеки;
- подоланням травм та загоєнням суспільних ран, відновленням довіри та забезпеченням єдності суспільства.

Ключові слова: утилітаризм, лібералізм, комунітаризм, справедливість, несправедливість, категоричний імператив.

Oksana Sarabun. UTILITARIAN, LIBERALIST AND COMMUNITARIAN APPROACHES TO UNDERSTANDING THE ETHICO-LEGAL NATURE OF JUSTICE

In the process of analyzing different approaches to interpreting the nature of justice, it is shown that from the position of utilitarianism, justice is defined as the maximization of aggregate utility in a society, where the distribution of benefits and punishments is fair to the extent that it contributes to the achievement of this greatest good for the greatest number of people. Within the liberal approach, the emphasis is typically on individual rights, freedom, and equality of all people, where justice is often associated with ensuring these rights and freedoms. In turn, communitarianism focuses on the importance of community, traditions, and social ties. From the point of view of communitarians, justice cannot exist outside the context of a community and is closely linked to the cultural and historical characteristics of society, to collective values and shared practices.

Considerations about the nature of justice are extremely important in the context of the Russian-Ukrainian war, as it involves issues related to:

- *restoration of the violated legal order (international law, territorial integrity of Ukraine and basic human rights);*
- *the responsibility of the aggressor for the destruction caused (payment of reparations, punishment of those guilty of war crimes, crimes against humanity and the crime of aggression);*
- *Russia's responsibility for genocidal policies and the violent change of Ukrainian identity;*

- *implementing corrective (retributive) justice – after the war, the enormous task of rebuilding the country and fairly distributing resources will arise, primarily to meet the needs of the military and their families, as well as internally displaced and affected persons;*
 - *the restoration of dignity and rights, as well as the return home of all Ukrainian citizens and prisoners of war forcibly deported by the Russian occupiers;*
 - *reforming the international legal order to make it impossible for the aggressor to evade responsibility in the future and to provide reliable security guarantees;*
 - *overcoming trauma and healing social wounds, restoring trust and ensuring social unity.*
- Key words:** *utilitarianism, liberalism, communitarianism, justice, injustice, categorical imperative.*

Постановка проблеми. Екзистенційний досвід переживання межових реалій російсько-української війни ставить нас віч-на-віч перед питанням: чи вдасться нашому суспільству у співпраці з партнерами відновити втрачений баланс у здійсненні достатньої міри соціальної справедливості. Безліч викликів постає в цьому контексті: необхідність покарати агресора, домогтися репарацій і міжнародного визнання воєнних злочинів Росії; встановити юридичну відповідальність за військові злочини РФ (вбивства цивільних, депортацію дітей, катування); обмежити вплив РФ у міжнародних інституціях; реформувати міжнародні правові механізми, які унеможливають уникнення агресором покарання; встановити міру колективної відповідальності росіян за їх мовчазну згоду чи активну підтримку політики правлячої влади; забезпечити справедливий доступ до ресурсів для військових, переселенців, постраждалих; відновити територіальну цілісність України та надати їй надійні гарантії безпеки; повернути насильно депортованих цивільних українців та військовополонених додому; подолати наслідки геноцидальної політики окупанта та насильної зміни ідентичності українських громадян тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальний досвід філософського осмислення природи справедливості та досягнення реалістичних сценаріїв її здійснення є для нас надзвичайно важливим. Запит на конструювання справедливого суспільного ладу йде вглиб історичної перспективи філософської рефлексії. Вже аристотелева концепція справедливості, звучить максимально конгруентно до наших сучасних викликів: «несправедливим» вважається той, хто переступає закон, хто своєкорисливий і нерівний, а звідси ясно, що справедливий – це законослухняний і рівний» [1, с. 191]. У контексті своєї етичної моделі, яка засновується на принципі «золотої середини» поміж крайностями, Арістотель ідею справедливості також сприймає як певний баланс у наших вчинках поміж крайніми позиціями. У результаті, «ми називаємо справедливим те, що для взаємовідносин у державі створює і зберігає щастя, і все, що його складає» [1, с. 193].

Арістотель виділяє так звану розподільчу справедливість, яка втілюється через певні правила розподілу благ та ресурсів у суспільстві, які встановлюються відповідно до чеснот або заслуг громадян, міри їх внеску в спільну справу. А також коригувальну справедливість, запит на здійснення якої виникає у випадках порушення прав, злочинів або обману, коли є потреба відновити рівність через компенсацію тим, хто зазнав шкоди. Адаптуючи цю ідею до реалій російсько-української війни, можемо відзначити, що в контексті розподільчої справедливості після війни Україна має справедливо розподілити ресурси між військовими, цивільними, переселенцями, щоб уникнути соціальної нерівності. А щодо коригувальної або ж відновної справедливості, Росія, як агресор, повинна компенсувати українській стороні збитки, повернути окуповані території, сплатити репарації, віддати все те, що було незаконно відібрано. Відтак справедливий мир стане не лише відсутністю війни, а й балансом відплати та відновлення прав українських громадян. «Те специфічне розуміння, якого Арістотель надає справедливості і з якого походить більшість знайомих нам формулювань, зводиться до утримування від плеонексії, себто від здобування такої чи такої переваги для себе через захоплення того, що є власністю іншого: його майна, винагороди, посади й такого іншого, – або через відмовляння комусь у належному йому: у виконанні обіцянки, поверненні боргу, виказуванні належної поваги тощо» [8, с. 35-36].

Тема справедливості стосується як соціально-філософського так і юридичного, економічного дискурсу та має міждисциплінарний потенціал. Вона дотична не лише до розподілу благ, а й до питань екологічної рівноваги, визнання, рівності, розвитку індивіда і суспільства. При цьому, «питання про справедливість – це, перш за все і переважно, саме філософське питання і лише потім – юридичне, економічне або психологічне» [4, с. 199]. У межах самої філософії постає окремий виклик, яку саме нішу найдоцільніше знайти для цієї теми: «теорія справедливості є лише складовою політичної філософії, філософії права... етики, чи, може, це окрема філософська дисципліна, така ж, як, наприклад, теорія пізнання?» [4, с. 197].

У контексті сучасної філософії дискусії щодо природи справедливості з усією потужністю були відновлені у 70-80 рр. XX ст. Основна напруга була зосереджена довкола опозиційних позицій ліберального та комунітаристського напрямів, які поставили фундаментальне питання про те, чи має ідея справедливості універсальну природу? Тобто, чи можливою є значуща назагал теорія справедливості, чи з іншого боку, вона завжди контекстуально зумовлена?

Мета статті. Осмислити природу соціальної справедливості на основі компаративного аналізу утилітаристського, лібералістського та комунітаристського підходів у контексті викликів та масштабних потрясінь російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Наше перше входження у сферу права хіба ж не визначається вигуком: «Це несправедливо» [7, с. 12]. Глибинне індивідуальне обурення від переживання несправедливого стану речей є набагато більш відчутним, аніж здатність висловити природу справедливого в позитивних термінах та конструктивних переконаннях: «на відміну від справедливості, несправедливість доволі легко ідентифікувати, оскільки люди реагують на неї бурхливо, даючи волю своїм почуттям та пристрастям» [2, с. 152]. На жаль, ідея про можливість «розділити пиріг» на абсолютно рівні частини, здійснення хіба що в площині теоретичних міркувань. Найбільш різючими проявами несправедливості, з якими ми зіштовхуємось в суспільному просторі є:

- неприйнятні способи розподілу ресурсів у суспільстві;
- раціонально необґрунтоване співвідношення похвали та покарання, винагороди і зобов'язання;
- незбалансоване розділення суспільних ролей та завдань;
- нефункціональне влаштування суспільних інституцій.

Відтак, численні прояви несправедливості породили універсальний запит у правопорядку, який би врегулював ці процеси через встановлення чітких правил розподілу: «прикладання правила справедливості до людських взаємодій передбачає, що суспільство можна розглядати як широку систему дистрибуцій, тобто розподілу ролей, навантажень, завдань, далеко виходячи за межі простої дистрибуції ринкових цінностей в економічному плані» [7, с. 39]. Сфера права встановлює механізми покарання за порушення балансу справедливості, регулює сферу договорів і обмінів, встановлює норми розподілу благ.

Великим здобутком у цьому контексті є розмежування між помстою і справедливістю. Помста передбачає прямий контакт протагоністів, натомість справедливість розводить їх на певну відстань, втіленням чого, наприклад, у кримінальному праві є встановлення часового проміжку між злочином і покаранням. Встановлення такої дистанції уможливується наявністю третьої сторони, яка сама є безстороння і виконує опосередковуючу роль. Але філософською залишається проблема, як встановити критерії справедливості, щоб вони були прийнятними для різних членів суспільства, аби жоден з громадян не відчував себе упослідженим?

Одним з фундаментальних джерел, які лягли в основу сучасних лібералістських тлумачень природи справедливості, є деонтологічна етика Канта. Вона ґрунтується на ідеї морального обов'язку як ключового орієнтиру для дії, а не на наслідках вибору чи інтуїтивних моральних почуттях [3]. У цьому контексті виокремимо кілька фундаментальних ідей кантівської етики та філософії права:

- людина повинна завжди розглядатися як мета, а не як засіб діяльності;
- особа як самоцінність за замовчуванням заслуговує на повагу і визнання її гідності;
- індивід діє як автономний суб'єкт, який здатен на раціональних засадах обирати проєкт власного «доброго життя»;
- моральні принципи мають універсальну природу і не є обумовлені соціокультурним контекстом свого походження;
- в основі морального закону є свобода індивіда;
- моральний закон має бути застосований як категоричний обов'язковий орієнтир до вибору, незалежно від наслідків його використання;
- зміст категоричного імперативу в тому, що ми маємо чинити так, щоб максима нашої волі могла стати загальним законом;
- права людини не можуть бути принесені в жертву заради загального блага.

Критерієм правильності дії у Канта є її відповідність універсальному моральному закону (категоричному імперативу), а не, наприклад, користь чи співчуття. З позиції ригористичного підходу Канта, якщо, наприклад, на порозі твоєї оселі стоїть вбивця, який запитує, де ховається його жертва, то невинувато буде сказати йому неправду, адже транслювання брехні завжди аморальне, незалежно від обставин. У такій ситуації наше інтуїтивне моральне чуття сповнюється обурення, адже виходить, що в даній ситуації ідея проговореної правди є більш важливою,

аніж цінність людського життя. Проте, не ввести в оману, це не означає сказати правду, завжди можна уникнути відповіді. Артикулюючи такий жорсткий підхід, Кант має на увазі, що коли ми почнемо робити винятки з морального закону, то це його зруйнує. Для урівноваження цієї позиції наведемо інший приклад застосування принципу категоричного імперативу, який все ж проілюструє нам глибинний потенціал цієї ідеї. Якщо у міжнародному праві задекларовано заборону анексувати території суверенної держави України через збройну агресію та імперські амбіції Росії, то за жодних обставин, наприклад, мотивуючи це так званім умиротворенням агресора, не можна йти йому на поступки, бо така легітимація насильства призведе до остаточного краху всієї системи міжнародного права. З позиції Канта, обираючи між моральною інтуїцією і раціоналістичною етикою, слід зупинитися на останній.

У контексті обґрунтування засад етики у XVIII ст. опозиційним підходом до позиції категоричного імперативу Іммануїла Канта був консеквенціалізм (утилітаризм) Джеремі Бентама. З його погляду моральність дії визначається її наслідками. Правильна, прийнятна дія – та, яка приносить найбільшу міру щастя, задоволення або користі для найбільшої кількості людей. Тоді як у І. Канта моральний закон є самоціллю, а критерієм моральності дії є її відповідність обов'язку та універсальним принципам, здійснення яких має відбуватися без огляду на небажані наслідки. Вчинок має статус морального, якщо він здійснений з почуття обов'язку і може бути універсалізований в якості всезагального правила поведінки для усіх людей. Хоча концептуально утилітаризм прагне примножувати загальне щастя та благо для всіх, максимізувати горизонт щастя та мінімізувати страждання, проте він також готовий пожертвувати інтересами окремих індивідів або меншості, якщо це потенційно призведе до більшої загальної користі. Натомість, Кант протистояв такій інструменталізації людини та наполягав на тому, що кожна особа є самоціллю і ніколи не повинна розглядатися лише як засіб для досягнення чийхось цілей. Для Дж. Бентама моральні приписи фактично є гнучкими і підпорядкованими завданню масштабування користі. Тобто, якщо порушення правила в підсумку принесе «більше щастя», воно може бути виправдане. Для Канта, навпаки, моральні правила є безумовними, універсальними та категоричними для всіх раціональних істот у будь-яких обставинах.

Така загальна логіка застосовується утилітаристами і щодо розуміння природи справед-

ливості. Прийнятним визнається те рішення, яке забезпечує найбільше щастя при найменшому стражданні. Але, якщо думати не про результат, а про внутрішню суть вчинку, тоді певні дії все ж є неприйнятними, навіть з огляду на їх позитивний підсумок. Наприклад, з позиції утилітаризму державі вигідно підтримувати тютюнопаління, адже витрати на охорону здоров'я своїх громадян не переважають заробітки, отримані в результаті збору податків з курців. Також люди, які зловживають цигарками, зазвичай швидше помирають, чим економлять державні кошти, наприклад, на пенсії, охорону здоров'я, інші соціальні виплати. Також слід пам'ятати, що окремі дії не можуть бути описані в грошовому еквіваленті, адже вони є неприйнятними у своїй суті. М. Сендел запитує: «За яку суму ви б погодилися на неприйнятні для вас дії: задушити бездомного кота, вирвати собі здоровий зуб, переїхати жити у віддалену від цивілізації місцевість, з'їсти черв'яка?» [9]. Утилітаристи вважають, що все можна оцінити в грошах і що всі бажання однакові у своїй суті. Також бачимо, що згідно з утилітарною логікою, в справедливих законах основне – враховувати загальне благо. Утилітаризм не зважає на те, що людина – самоцінна істота, цінність якої не вимірюється тим, яку користь вона може принести загальному благу спільноти. Дж. С. Міль у XIX ст. продовжує розвивати утилітарний підхід, проте надає йому більш гуманної форми та розділяє високі і низькі форми задоволення [5].

Відтак, ідеї Канта стали підґрунтям для етичного обґрунтування індивідуальних прав, рівності перед законом і неприпустимості утилітарного обмеження свобод. Ліберальні мислителі XX ст. (Дж. Ролз, Р. Дворкін, Б. Беррі), продовжуючи кантівську лінію мислення, вважали, що базовими є права людини, а, наприклад, наше уявлення про природу добра чи справедливості є похідним, але при цьому їх природа – універсальна. Натомість, комунітаристи (Ч. Тейлор, А. Макінтайр, М. Сендел, М. Волцер) переконані, що ми не можемо відокремити наші права від уявлення про «добре життя». Тому, наприклад, розуміння справедливості залежить від того, хто ми, яка в нас культура, які наші цінності. У результаті, ідея права та моральних орієнтирів завжди взаємопов'язані. Горизонт цієї дискусії проілюструємо на прикладі, пов'язаному з правами жінок у традиційних спільнотах. З позиції лібералізму можемо ствердити, що навіть, якщо релігійні приписи зобов'язують жінку пріоритетно займатися домашніми справами, то це не може бути толеровано,

адже її універсальне право на самоздійснення є визначальним. З іншого боку, комунітаристи критично би підважили цю тезу через її незакоріненість та позаконтекстуальність. Через те, що вона не враховує традиції та цінності конкретної спільноти, специфіку її локальної ідентичності, яка у визначений спосіб є гарантом здійснення гідності особи. Ліберальний підхід обумовлює розуміння природи справедливості з покликанням на фундаментальні права людини. Натомість, комунітаристський нагадує, що ми конструємо свій життєвий проєкт в смислових рамках реальних спільнот, де поняття добра формує наше розуміння справедливості. Якщо ліберали ближчі до універсальної, то комунітаристи – до партикуляристської концепції справедливості. Суперечку між лібералізмом та комунітаризмом у 80-90 рр. XX ст. намагались розв'язати – політичний лібералізм (Ч. Лармор, М. Нусбаум), конструктивізм (О. О'Ніл, Т. Нагель), мультикультуралізм (В. Кимліка, Ч. Кукатас), ліберальний перфекціонізм (Дж. Раз) та ліберальний націоналізм (Д. Міллер, Я. Тамір). «Контроверза універсалізму та партикуляризму може бути вирішена на користь універсалізму, який не заперечує партикуляризму, а окреслює його межі» [2, с. 8].

До XX ст. роздуми про справедливість зазвичай були елементом вчення певного мислителя, наприклад, Арістотеля, Т. Аквінського, Д. Г'юма, Т. Гоббса, Дж. С. Міля, Г. Спенсера. Лише в 70–80 рр. XX ст. за участю політичної філософії Дж. Ролза, ця тема стала предметом окремого системного дослідження. У цей час відроджується інтерес до моральної і політичної філософії, насамперед у США і Великій Британії. Інтерес до них був зумовлений потребою переосмислити ліберальну традицію через її кризу як з перспективи економічної політики, а також ідеології. Попередні підходи утилітаризму та інтуїтивізму в сфері моральної філософії вже не могли задовільнити ці запити, зокрема в контексті розуміння природи справедливості. У сфері права справедливість стосується процедури встановлення правового порядку і недопущення його порушення. У філософії – це чеснота, зміст якої визначається в межах певних етичних теорій і стосується розуміння природи блага. У сучасному контексті, враховуючи сукупність глобальних викликів перед людством, питання справедливості стосується розподілу благ і встановлення доцільного ліберального політико-правового порядку. В межах теорії справедливості мають бути обґрунтовані принципи соціальної взаємодії, які не піддають загрозі єдність суспільства. Тема спра-

ведливості – точка, в якій філософські теорії максимально зближуються з політичними і соціальними вченнями і яка ілюструє, що вони можуть мати безпосередній вплив на наше життя.

Вчення Дж. Ролза формується як альтернатива до утилітаризму, який у середині XX ст. перестав давати задовільні відповіді щодо розподілу благ і політичної організації суспільства. Дж. Ролз був переконаний, що утилітаризм, незважаючи на його привабливість у прагненні до максимального блага, не може бути основою для справедливого суспільства, оскільки він потенційно дозволяє порушення фундаментальних прав та ігнорує унікальність кожної окремої особи. Усвідомлюючи фундаментальне значення справедливості, він береться шукати її засади в іншому контексті: «справедливість є щонайпершою чеснотою суспільних інституцій, достоту як істина для філософських систем» [8, с. 26]. Громадське чуття справедливості уможливорює об'єднання людей в межах безпечних спільнот. Хоча люди зазвичай розходяться в думках щодо того, які саме норми мають регламентувати їх життя, але все ж вони апіорі визнають, що такий набір принципів, який є балансом їхніх прав і обов'язків, має бути. Справедливість має врегульовувати різні конкуруючі сценарії в розумінні принципів розподілу благ соціального життя. Важливо, щоб це розрізнення не було довільним і регламентувало якнайширший спектр законів, інституцій, конкретних дій: «первинним предметом справедливості є основна структура суспільства, чи точніше спосіб, у який чільні соціальні інституції розподіляють фундаментальні права та обов'язки й визначають розподіл переваг від соціальної співпраці» [8, с. 31]. Прикладами інституцій, які встановлюють засади суспільної справедливості, можуть бути право, вільний ринок, приватна власність, моногамна родина.

У базових засадах своєї філософії, зокрема в розумінні природи індивіда, його автономії, Дж. Ролз рухається в руслі кантівської філософії. У правових теоріях справедливість розглядають швидше в контексті покарання і прийняття наслідків за вчинені дії, тобто того, що слідує людському вибору, є його продовженням. Продовжуючи лінію І. Канта, Дж. Ролз прив'язує ідею справедливості до свободи індивіда. Справедлива політична теорія має забезпечити умови, в яких індивід зможе діяти вільно, тобто автономно. А це, відповідно, буде підставою притягнення його до подальшої відповідальності. Тобто, в такій схемі, справедливість є апіорною умовою

свободи людини і також передумовою його відповідальності, адже саме вона конструює систему координат, в межах якої індивід набуває свідомого, дієздатного виміру. Відтак, справедливість – принцип, здійснення якого уможлиблює свободу, а в підсумку і відповідальність індивіда. Оскільки свобода і відповідальність мають індивідуальний вимір, то і в формулюванні засад справедливості особа має брати безпосередню участь. Цю ситуацію Дж. Ролз моделює через поняття раціонального консенсусу за завісою невідання (незнання). Участь індивідів у виборі цих принципів, які взаємоузгоджують їх цілі і прагнення, є також передумовою їх автономії. Відповідальність апіорі стосується всіх громадян і не є лише справою суспільства як колективного начала. «Теорія Ролза розглядає індивідів як автономних суб'єктів, об'єднаних у спільноту на засадах раціональної згоди щодо базових принципів справедливості» [4, с. 205].

Попри всю продуктивність позиції Дж. Ролза, його підхід зазнав значного критичного переосмислення. Це можна проілюструвати на прикладі комунітаристської концепції М. Сендела, який вважає необгрунтованою ключову ліберальну ідею щодо розуміння природи справедливості, згідно з якою остання є сукупністю універсальних, раціонально осмислених правил та процедур. На його думку, мораль і справедливість залежать від конкретного суспільного контексту, традицій і спільних цінностей [9].

Комунітаристи, у контексті критичного огляду здобутків лібералізму, піддають доцільність і виправданість універсального поширення ринкової логіки на інші, не економічні сфери суспільного життя. Вони наголошують, що моральні цінності не мають бути виключені зі сфери регулювання ринкових питань. Ціна – це те, що люди готові заплатити за певний продукт, але з іншого боку слід визначитися з тим, що є безцінним в комерційному сенсі, наприклад, любов, життя, дружба, повага. У своєму гарвардському курсі «Справедливість» М. Сендел аналізує різні практичні випадки, які ілюструють складність вибору справедливих критеріїв для дії в ситуації конкретних суспільних викликів та криз:

- чи буде справедливо дозволити вільний ринок органів для трансплантації?
- чи можна продавати донорську кров?
- чи допустимо мотивувати дітей за прочитання книг матеріальними винагородами?

– чи прийнятно, аби держава стимулювала подружні пари матеріально з метою народження ними більшої кількості дітей?

Бачимо, що факт наявності оплати, змінює суть того, що відбувається, наприклад, нівелює відносини дарування, знецінює внутрішню глибинну мотивацію до дії. З позиції економіки, чим більше використовуєш, тим менше стає ресурсів. Це цілком зрозуміло в контексті використання матеріальних (обмежених) ресурсів, таких як: природні ресурси (нафта, газ, вугілля, деревина, вода, мінерали), виробничі ресурси (сировина, деталі, енергія, обладнання), споживча продукція (їжа, одяг, техніка). З точки зору людського капіталу, до якого належать знання, навички, досвід, освіта, професійні компетенції тощо і громадянських цінностей, таких як довіра, солідарність, активність, повага до закону, етичні норми, взаємодопомога, діє зворотна логіка: більш інтенсивне використання примножує їх ресурс.

Висновки. Сьогодні тема справедливості набула дуже широкого розмаху, до неї безпосередньо є дотичними: *«проблеми політичної легітимності, практики визнання, межі держави, екологічні проблеми, проблеми ідентичності, проблеми індивідуальної та колективної відповідальності»* [4, с. 201], *«теорія покарання, доктрина справедливої війни й виправдання різноманітних способів опору несправедливим режимам, від громадянського непослуху та відмови за велінням совісті до збройного опору й революції»* [8, с. 33] тощо. Ідея справедливості є опосередковуючою ланкою поміж різними громадянськими цінностями – свободи, рівності, милосердя, довіри, солідарності, а також вона виступає способом уніфікованого покарання за незаконні дії та легітимізує певний спосіб відношення до слабших та потребуючих у суспільстві. Аби страх, лють і відчуженість не стали джерелом відношення до найбільш вразливих верст населення, міра справедливості має бути визначена єдністю принципів верховенства права, відповідальності, совісті, а також сорому.

Таким чином, у контексті російсько-української війни, дискусія про справедливість є вкорінена не лише у філософський ґрунт, а й має безпосередній практичний потенціал, що охоплює як покарання за злочини РФ, так і сценарії досягнення переможного миру та повоєнної відбудови українського суспільства.

Література:

1. Арістотель. Нікомахова етика / Переклад з давньогрецької Ставнюк В. К. : Аквілон-Плюс, 2002. 480 с. URL: http://am.history.univ.kiev.ua/Nikomakhova_etyka.pdf
2. Гергун А. В. Глобальна справедливість: контрверза універсалізму та партикуляризму; відп. ред. А. М. Єрмоленко; НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. Київ : Наук. думка, 2016. 212, [1] с.
3. Кант І. Критика практичного розуму / Імануель Кан; переклад з нім. Бурковського І.; примітки та післямова Бурковського І. Київ : Юніверс, 2004. 238 с.
4. Кірюхін Д. Відповідальність і справедливість. Соціальна відповідальність як основна цінність інституалізації сучасного суспільства / за ред. А. М. Єрмоленка. К. : Наукова думка, 2016. С. 193–232.
5. Міл Джон С. *Про свободу*: Есе / Пер. з англ. К: Основи, 2001. 463 с. URL: <http://litopys.org.ua/mill/mill.htm>
6. Платон. Держава / Пер. з давньогр. Д. Коваль. К.: Основи, 2000. 355 с. URL: https://hromadolib.wordpress.com/wp-content/uploads/2016/02/plato_2000_politeia.pdf
7. Пікер П. Право і справедливість. Пер. із фр. К. : Дух і літера, 2002. 216 с. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi73/0054301.pdf>
8. Ролз Дж. Теорія справедливості / Пер. з англ. О. Мокровольський: К. : Основи, 2001. 822 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Rolz_Dzhon/Teoriia_spravedlyvosti.pdf
9. Sandel M. J. *Justice. What's The Right Thing To Do?* – London : Penguin, 2010. 320 p.